

2. Rasă și etnicitate

2.1. Rasa: de la biologizarea diferențelor la știința raselor.

Biologizarea diferențelor culturale înseamnă interpretarea acestora prin referire la factori ereditari-biologici, reprezentând o caracteristică frecvent întâlnită a cunoașterii cotidiene. Exemple pentru asemenea maniere de interpretare a diferențelor culturale sunt: succesul economic german se datorează faptului că nemții *au în sânge* precizia și spiritul ordinii, persoanele de culoare sunt atleți mai buni pentru că, în comparație cu albi, natura i-a înzestrat cu o rezistență mai mare, românii au un talent muzical înnăscut, etc.

Ideologia *raselor* reprezintă una dintre formele de biologizare a diferențelor culturale, dar, spre deosebire de alte forme, este o variantă elaborată, cu implicații politice și sociale profunde, ce a marcat, nu o dată în mod tragic, istoria secolului 20.

2.1.1. Rasa: categorie fundamentală a biologiei sau construct social?²

Termenul de rasă este o categorie a biologiei preluată de științele socio-umane în secolul al nouăsprezecelea. În sens biologic, rasa reprezintă un sistem de clasificare menit să ordoneze specia umană în funcție de anumite caracteristici antro-po-fizice (culoarea pielii, constituția facială, textura părului, înălțime, etc.) în categorii distincte și separate. Cu toate că există mai multe taxonomii rasiale, ce se disting în funcție de numărul variabilelor avute în vedere pentru clasificare și numărul categoriilor și subcategoriilor cu care operează (unele ajung la 300-400), în esență fiecare admite trei categorii majore, rase în sens tradițional: caucaziană (albă), negroidă și mongoloidă.

Evoluția biologiei a dus la o reconsiderare a utilității științifice a clasificărilor rasiale. Astfel, în contextul evoluției geneticii, rasa în sens biologic este definită ca o populație în care există o dominanță statistică și de durată a coocurenței unor gene cu anumite caracteristici fizice. Problema o reprezintă lipsa consensului asupra genelor ce pot fi considerate drept „delimitatori rasiali”, dar și faptul că varietatea genetică înăuntrul aceluiași rase luate în sens tradițional este mult mai mare decât varietate dintre rase. Deci, categorizarea rasială se dovedește a fi ineficientă în explicarea varietății genomului uman. Richard Lewontin, de exemplu, conchide în urma unei analize că 85,4% din variațiunile genomului uman se regăsesc între indivizii aparținând aceluiași rase și numai 6,3% la nivelul raselor umane luate în sens tradițional (1972). Ca atare, biologia modernă nu confirmă viziunea unei umanități net divizate în categorii rasiale distincte, omogene (pure) și fundamental diferite între ele.

Utilizarea clasificărilor rasiale la nivelul gândirii cotidiene a fost studiată de sociologie relativ devreme, în zorii secolului 20, de către W.E.B Du Bois, care a atras

² O dezbateră, în care sunt invocate cele mai noi rezultate ale științei, despre tema rasei vezi în cadrul proiectului *Race and genomics* vezi la <http://raceandgenomics.ssrc.org>.

atenția asupra relativității a ceea ce a fost denumit de atunci problema *liniei de culoare*. El a atras atenția că indivizii având aceeași nuanță de culoare a pielii pot fi încadrați în diferite categorii rasiale, pentru că linia de culoare ce desparte diferitele rase este relativă, depinzând atât de poziția socială a individului, cât și de contextul în care această categorizare se petrece. Alte cercetări ulterioare scot la iveală alte elemente ce confirmă natura relativă, contextuală și schimbătoare în timp a clasificărilor rasiale. Multe cercetări accentuează varietatea și multitudinea categorizărilor folosite în diferitele culturi sau în diferite perioade în cadrul aceleiași societăți pentru a descrie și ordona cognitiv varietatea antro-po-fizică a societății lor. De exemplu, în SUA, începând cu secolul 19 s-a imprimat marcant tendința de a dihotomiza între albi și negri, deci de a încadra un individ fie între albi, fie între cei de culoare. Comparativ cu această tendință, în Brazilia categorizarea este mult mai fluidă, utilizându-se foarte multe categorii rasiale intermediare. Unii antropologi descriu sisteme de clasificare rasială ce operează cu opt categorii majore (și mult mai multe subcategorii), doar pe linia metisajului alb-negru.

La nivelul societății putem observa, deci, o relativitate a sistemului de clasificare utilizat, dar și o fluiditate a delimitărilor, ceea ce fundamentează ideea că la nivelul gândirii cotidiene rasa și sistemele de clasificare rasială reprezintă un construct social. În acest sens și sociologia a renunțat definitiv la a considera sistemele de clasificare rasială ca un dat biologic, tratându-le ca produse ale relațiilor sociale care, cu toate că fac apel la diferențele fizice vizibile dintre oameni, pot fi interpretate ca o formă de gestionare a diferențelor culturale și sociale (Winant 2000).

2.1.2. Rasismul: de la știința raselor la politica rasială.

Cu toate că termenul de rasism este folosit în mai multe sensuri, putem delimita două accepțiuni majore. Definiția minimalistă consideră rasism orice viziune a lumii care acceptă clasificările rasiale corecte și legitime, deci rasist este acela care consideră că umanitatea se împarte în categorii rasiale distincte și profund diferite. Conform definiției maximaliste, rasismul este identic cu aderarea la tezele rasismului ideologic dezvoltat în secolul 19. Acestea, în esență, se bazează pe trei axiome principale: (1) rasele sunt un dat biologic fundamental, diferențele rasiale fiind parte a ordinii naturale, (2) determinismul rasial – a considera că diferențele culturale și sociale se pot explica prin referire la diferențele biologice existente între rase (ca atare științele socio-umane se bazează pe „știința raselor”), și consideră că (3) sarcina majoră a politicului este promovarea unei ordini care se bazează pe diferența dintre rase (Todorov 1999:138-142).

Rădăcinile rasismului ideologic sunt legate și de succesele biologiei din secolul al 19-lea: performanța de a oferi o clasificare logic și empiric fundamentată a viului, respectiv eforturile făcute de Darwin pentru a înțelege geneza, cauzele schimbărilor și logica evoluției naturii. În acest sens sociologia a încercat să „împrumute” de la biologie din ce în ce mai multe idei, concepte, modele explicative: societatea era imaginată asemenea unui organism (mai târziu ca un sistem ecologic complex), s-a încercat aplicarea la societate a legilor evoluției stabilite de Darwin, etc. În acest context atenția cercetătorilor societății s-a îndreptat către conceptul de rasă și s-a încetățenit ideea că știința socialului trebuie să-și conceapă demersurile pornind de la stabilirea caracteristicilor înnăscute ale omului, mai ales a caracteristicilor biologice ale raselor. De aici a fost doar un pas până la determinismul biologic-rasial: a considera că sursa diferențelor culturale se regăsește la nivelul particularităților biologice ale raselor.

Joseph Arture de Gobineau, considerat a fi întemeietorul rasismului modern, a dat o formulare coerentă acestei ideologii într-o carte publicată în mai multe volume între 1853-1855: *Essai sur l'inégalité des races humaines* [Eseu despre inegalitatea raselor umane]. Gobineau vedea rasele nu numai diferite ca potențial, dar ierarhic diferite, în sensul că rasa albă este considerată cea mai inteligentă, reprezentând motorul evoluției și al dezvoltării istorice, fiind net superioară altor rase, cu potențial biologic inferior, cu un rol secundar sau minor în procesul dezvoltării. Dincolo de rasismul propriu-zis o asemenea viziune avea la bază și etnocentrismul (considerarea culturii proprii ca fiind superioară altor culturi) european specific secolului 19. Acest etnocentrism se bazează pe teza ierarhiei unice și universale a valorilor și a evoluției umane: s-a considerat că istoria are un singur curs posibil și anume cel parcurs de civilizațiile vestice, cele dominate de rasa albă, cultura europeană fiind considerată etalonul celorlalte culturi și civilizații. Comparat cu acest presupus vârf al evoluției culturale, se consideră că civilizațiile dezvoltate de celelalte rase sunt clar rămase în urmă în evoluția istorică, unele la jumătate drumului, altele, mai ales civilizațiile africane, sunt la zeci de mii de ani de europeni, pesemne condamnați de potențialul lor rasial la o copilărie perpetuă (vezi și Lévi-Strauss 1982).

În ceea ce privește consecințele politice ale ideologiei rasiste, așa cum ele au fost formulate de Gobineau, nu putem să nu menționăm teza conform căreia cea mai mare meteahnă a evoluției istorice a omenirii o reprezintă metisajul, amestecul între rase ce

István Horváth

SOCIOLOGIA RELAȚIILOR ETNICE ®

deteriorează potențialul biologic al raselor. Ca atare unul dintre obiectivele majore ale politicii rasiale a devenit restabilirea, menținerea purității raselor. Politica rasială a lui Hitler urmărea tocmai eliminarea metisajului: a interzis căsătoriile interrasiale (în speță între germani și evrei, considerați o rasă diferită), a urmărit asigurarea purității rasiale a Europei prin strămutarea sau eliminarea fizică a *raselor* (în primul rând a evreilor) considerate inferioare.

2.2. Etnicitatea: istoricul termenului.

Termenul de *ethné* apare în antichitatea greacă și sensul lui poate fi decelat în legătură cu polisul (orașul stat) grecesc. În acel context *ethné* însemna populații care nu aveau o organizare socială și politică complexă ca și polisul grecesc. Dacă ar trebui să traducem sensul termenului în contextul de astăzi, probabil am folosi termenul de societăți tribale (Chapman/McDonald/Tonkin 1989). Deci *ethné* în sensul originar era un concept utilizat mai degrabă referitor la gradul, nivelul de civilizație și avea o conotație peiorativă. Termenul de *ethné* a fost folosit și pe parcursul Evului Mediu, desemnându-i pe cei care nu erau nici creștini, nici evrei (credințele din afara sferei religiilor iudeo-creștine) și câteodată era chiar înțeles în sensul de păgân (Royce 1982). În vocabularul contemporan, termenul de *etnic* intră în uz în a ultimele decenii ale secolului al 19-lea, primii ani ai secolului 20, în contextul în care se încerca introducerea unor nuanțe în terminologia analitică intrată în uz pe parcursul secolului al 19-lea³ ce se dovedea din varii motive inadecvată. Astfel termenul de *popor* era considerat prea vag; termenele de *rasă* sau *trib* erau dificil de utilizat pentru a descrie diversitatea culturală a Europei; termenul de *națiune* sau *naționalitate* era impropriu în situațiile în care se făcea referire la populații diferențiate cultural, dar care nu erau mobilizate politic în jurul unui proiect național (Breton 1981, Banton 2000, Géraud/Leservoisier/Pottier 2000).

După introducerea sa, termenul de *grup etnic* a evoluat în două direcții majore de utilizare: una prin dobândirea de conotații pe axa tradițional-modern, cealaltă capătă sensuri ce pot fi înțelese din prisma ideologiei culturale a statului națiune (în varianta sa culturală).

Cei care utilizează termenul de *etnie* în sensul de comunitate tradițională îl folosesc în legătură cu populații cu un profil cultural istoric aparte, care, în raport cu standardele modernității sunt fi considerate rămase în urmă, tradiționale. Cel mai des prin termenul de *etnic* se face referire la imigranți care rețin și articulează un profil cultural vădit diferit de cultura publică dominantă a societății care îi încorporează (May 2001:25-26). În acest context (mai ales în Marea Britanie, dar nu numai) la nivelul limbajului cotidian (dar și analitic) termenul de *etnic* devine sinonim cu termenul de *minoritar*, mai precis se folosește în legătură cu imigranții care s-au constituit în *minorități vizibile* (populații diferențiate și subordonate din cadrul unor societăți complexe, care sunt clar identificabile fie datorită unor trăsături biologice, fie datorită unor practici culturale prin care se evidențiază în mod clar în sfera publică). Acest mod de utiliza termenul de *etnic* pentru a desemna o exprimare culturală tradițională, comportând elemente de exotism (cel puțin diferită de formele de expresie culturală devenite, datorită globalizării, cvasi universale) are un ecou și în România: genul muzical care utilizează elemente de folclor fiind denumit *muzică etno*, programul specializat pe acest tip de muzică (sau mai larg pe muzică populară și folclorizantă) *Etno TV*.

Etnia înțelege în contextul statului națiune (în varianta ei culturală, estică) deja capătă conotații politice evidente. În varianta culturală, estică a proiectului național comunitatea politică era considerată o comunitate de origine ce și-a păstrat în timp

³ Pentru Franța prima utilizare se consemnează în 1896 (Breton 1981:5)

unitatea ei culturală și funcționează ca un cadru natural al solidarității politice, aspiranți la statutul de națiune, context în care termenul de națiune și mai ales de naționalitate a fost folosit ca termen sinonim pentru termenul de grup etnic (Isajiw 1974:113-114). Situația a fost caracteristică pentru centrul și estul Europei, inclusiv România. În timpul comunismului, tendința era de a folosi termenul de naționalitate, iar după prăbușirea sistemului comunist acesta este înlocuit parțial cu conceptul de etnic, fără ca termenul de naționalitate să dispară din vocabular cotidian, politic sau analitic. Cu toate că există unele încercări de a conferi conotații și semnificații diferite termenului de naționalitate și etnie, în prezent, cel puțin în România, acestea sunt sinonime.

În concluzie, se poate afirma că termenul de *etnic* este unul problematic din cel puțin două puncte de vedere: (a) termenul comportă, inclusiv la nivelul discursului analitic al științelor socio-umane, mai multe semnificații; (b) se suprapune, este concurent cu alți termeni (minoritate culturală, imigranți, naționalitate). Cu toate aceste aspecte deloc pozitive, termenul de *etnic*, haloul conceptual elaborat în jurul lui a devenit dominant în ceea ce privește organizarea reflecției științifice (dar și politice) legată de variatele aspecte ale diversității culturale a societăților contemporane.

2.1.1. În loc de definiție: modalități de interpretare și analiză

Este de menționat că simțul comun, dar de nu puține ori și discursul elaborat, științific operează cu categoria de etnicitate, identitate etnică într-o manieră necritică, conferind anumitor presupoziii valoare axiomatică, gestionându-le ca și adevăruri de la sine înțelese, indubitabile și incontestabile. Aceste raportări consideră grupul etnic ca fiind un actor colectiv, caracterizat de un profil cultural comun, relativ omogen în interior și bine conturat, respectiv clar și bine delimitat față de exterior, văzând o congruență perfectă între etnie – cultură – comunitate (Brubaker 1998, 2001, 2002a, 2002b).

Aceste presupoziii ale gândirii comune despre etnicitate pot fi detaliate astfel:

(a) *naturalizarea diferențelor culturale* – etnicitatea este considerată ca fiind dimensiunea cea mai profundă a naturii umane, ceva ce, asemănător temperamentului sau altor caracteristici biologice umane, ține de atributele moștenite ale persoanelor;

(b) *anistoricitatea, inalterabilitatea în timp a esenței etnice* – caracterul etnic este considerat un fel de esență nealterată a culturii (vezi, de exemplu, conceptul de matrice culturală al lui Lucian Blaga) unor grupuri; această esență – cu toate că se manifestă în condiții și contexte socio-istorice particulare – nu este reductibilă la manifestările ei concrete; (c) *congruență aproape perfectă între etnicitate și unitate culturală* – granițele unui grup etnic sunt considerate granițe culturale în sens antropologic, presupunându-se că fiecare grup etnic reprezintă o unitate culturală cvasi-închisă, caracterizată de o cultură comună proprie, ce include atât formele mai elaborate ale culturii înalte, cât și aspecte ce țin de organizarea vieții cotidiene; (d) *loialitatea primordială* – se presupune că grupul etnic reprezintă o sursă primordială (primară, naturală și incontestabilă) a loialității, atracția față de comunitatea etnică depășește cu mult atracția reprezentată de alte sisteme de raportare (clasă, comunitate religioasă, etc.).

Discursul din ultimele decenii al sociologiei și antropologiei insistă asupra faptului că manifestările socio-culturale analizate sub egida termenului de *etnic* reprezintă o realitate complexă, dinamică și arareori conturată clar și univoc în termeni de congruență perfectă dintre etnie-cultură-comunitate. Dealtfel, inclusiv la articolul *etnicitate* din

diferite dicționare contemporane se accentuează natura difuză, elastică a conceptului de *etnic*, dându-se definiții foarte cuprinzătoare. De exemplu, *etnicitate* este un concept „utilizat în cazul unor grupuri care se consideră sau care sunt percepute ca având în comun o combinație a unor caracteristici culturale, istorice, rasiale, religioase sau lingvistice. Etnicitatea adesea presupune origini ancestrale comune, ca atare se suprapune prin semnificație conceptului de *popor* folosit mai demult, sau anumitor concepții mai moderne ale rasei.”⁴

Ca atare, conceptualizările și teoretizările din acest domeniu s-au îndreptat mai degrabă către conturarea unor perspective de analiză și de interpretare a fenomenului, decât spre elaborarea unor definiții cu pretenția de putea captura în mod exhaustiv dimensiunile esențiale ale diferitelor manifestări ale etnicului. Următoarele capitole oferă o sinteză a celor mai importante perspective de analiză și modalități de interpretare a etnicității.

2.2.1. Obiectiv versus subiectiv.

Isajiw, trecând în revistă definițiile date etnicității în studiile din 16 reviste de specialitate, apărute în deceniile cinci și șase al secolului douăzeci (1974), constata existența a două direcții majore de definire a etnicității: definițiile obiective, respectiv subiective.

Definiția obiectivă reprezintă un proces de clasificare a grupurilor, respectiv de includere a unor persoane în anumite grupuri etnice. O asemenea definiție implică enumerarea unor criterii necesare și suficiente, pe baza cărora un observator exterior se poate decide dacă o anumită comunitate poate fi considerată sau nu un grup etnic, respectiv se poate judeca apartenența unui individ la un anumit grup etnic. Prin prisma acestei definiții, o etnie separată există dacă o comunitate satisface criteriile enumerate în lista caracteristicilor considerate definitorii pentru grupul etnic, respectiv un individ poate fi inclus într-un anumit grup etnic, dacă și numai dacă posedă și/sau manifestă aceste caracteristici. Criteriile cele mai des invocate de definițiile obiective sunt: (a) descendența comună (în sens biologic sau antropologic de credință a originii comune); (b) cultură/obiceiuri comune (elemente, caracteristici particulare ale organizării vieții cotidiene și un grad de separare a instituțiilor comunitare), comunitate de religie, trăsături fizice, comunitate de limbă, și, eventual, instituții separate (Isajiw 1974:117-118).

Definițiile subiective consideră etnicitatea un proces de identificare, o modalitate a conștientizării diferențelor culturale, deci ține de modul cum subiecții reflectează despre cultura lor și despre semnificația conferită diferențelor dintre culturi. În conformitate cu aceste definiții, grupul etnic este comunitatea acelor persoane care se consideră (și de regulă sunt considerate de către alții) ca fiind fundamental diferite de alții și pornind de la aceste diferențe au credința că ei constituie o comunitate aparte. O definiție subiectivă este oferită de Max Weber, care consideră că grupurile etnice reprezintă un grup de oameni legați prin credința subiectivă într-un strămoș comun, cultivarea acestei

⁴ "ethnicity" *Dictionary of the Social Sciences*. Craig Calhoun, ed. Oxford University Press 2002. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. London School Econ and Political Science. 11 October 2005 <<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t104.e556>>

convingeri având un rol major în inducerea unor procese de coagulare comunitară (Weber 1992:96; despre, vezi Horváth 1995).

Identitatea etnică se poate manifesta în diferite grade, forme și niveluri de organizare instituțională și socio-culturală. Pot exista situații în care grupul etnic se suprapune aproape perfect cu o comunitate distinctă, integrată, delimitată clar de restul societății (Abruzzi 1982), deci etnicitatea să fie organizată în termeni de multitudine de instituții particulare, constituindu-se ca segment structural-cultural aparte al unor societăți complexe. În acest caz particularitățile etnice se pot manifesta în mai toate dimensiunile, formele și aspectele organizării socio-culturale: la nivelul codului vestimentar, sau a dietei specifice sau prin faptul că grupul etnic are instituții formale proprii. Chiar mai mult, pot exista situații în care anumite activități sau segmente din economia unor societăți complexe să fie dominate de un anumit grup etnic.

Etnicitatea nu implică în mod necesar existența unor instituții care să structureze în mod aparte majoritatea relațiilor cotidiene, viața economică sau politică a comunității. Mai ales în cazul societăților industrializate, unde s-a produs o omogenizare accentuată a vieții cotidiene (atât sub aspect instituțional cât și cultural), stilurile de viață reflectă din ce în ce mai puțin anumite particularități etnice. Ca atare, este din ce în ce mai dificil să identificăm etnicitatea subiecților la nivelul organizării instituționale comunitare și a practicilor culturale cotidiene. În asemenea cazuri, etnicitatea nu mai funcționează ca o formă particulară de organizarea a vieții cotidiene, culturale sau economice, ci mai degrabă un set de practici cu valoare emblematică (participarea la anumite serbări cu caracter etnic, sărbători cu semnificație aparte pentru grupul etnic, alegerea unor destinații turistice cu semnificație etnică, etc.) prin care identitatea și apartenența la grup sunt periodic reiterate (Alba 1990, Gans 1979, Gans). Deci particularitatea etnică a unor grupuri devine *simbolică*, fiind redusă la anumite activități, gesturi, manifestări bine delimitate în termeni de context.

2.2.2. Primordial versus situațional.

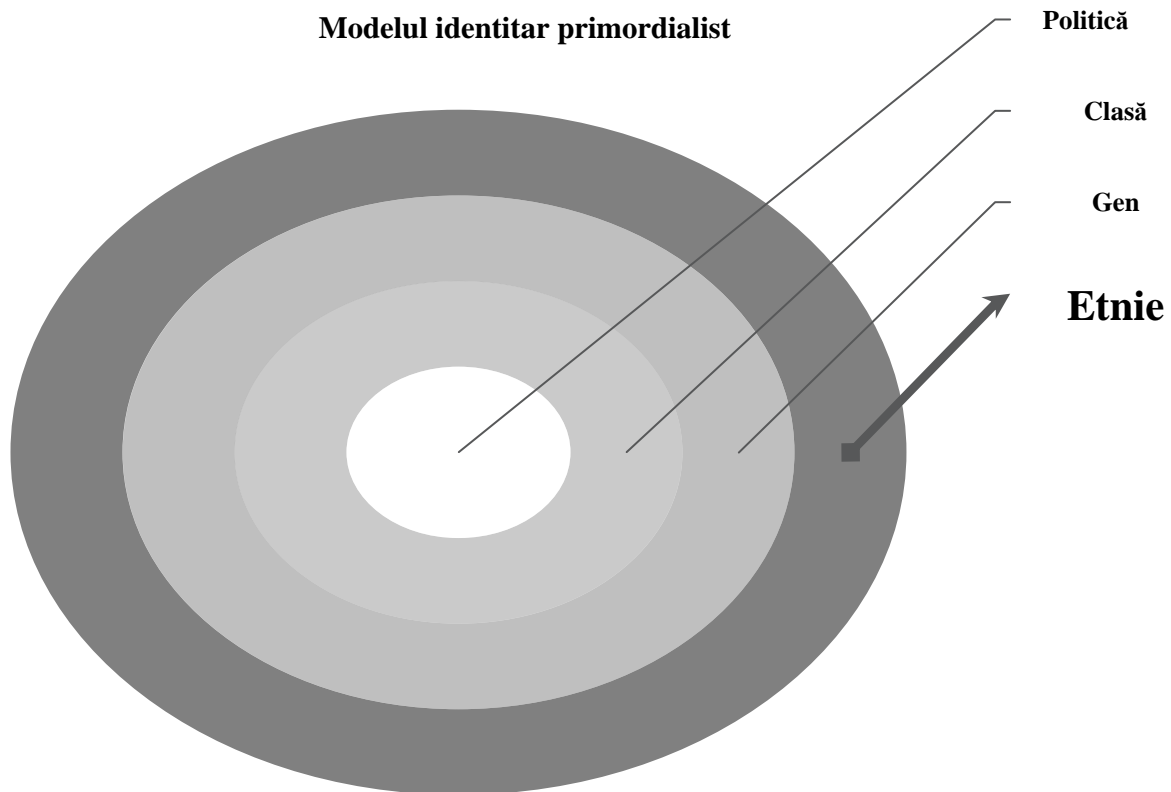
Primordialismul⁵ reprezintă un mod de a înțelege etnicitatea ca un (a) atașament comunitar profund înrădăcinat în natura afectivă (situându-se sub straturile raționalului) a persoanelor, (b) ce funcționează ca o formă *naturală* a solidarității și a legăturilor comunitare (fiind conceput ca având mai degrabă surse spirituale decât sociologice), ce formează straturile cele mai profunde ale identității, ca atare preced și au un impact determinant asupra oricăror alte loialități sau solidarități (Eller, 1993 #19). Se impune să distingem între primordialismul considerat din perspectiva analistului și cel considerat din perspectiva actorului. Primordialismul analistului înseamnă interpretarea etnicității în sensul de acea practic singura legătură socială autentică, pornind de la care putem înțelege individul, lumea socialului și a politicii. Din perspectiva primordialistă a analistului apartenența etnică este văzută ca fiind stratul cel mai profund al identității persoanei, reprezentând practic esența sinelui socio-cultural al persoanei, determinând (ca un fel de structură structurantă) manifestarea oricăror alte forme de asumare a unor apartenențe cum ar fi cel de gen, clasă, categorie socială, identificare politică, etc.

⁵ Termenul aparține lui Edward Shills (1957)

SOCIOLOGIA RELAȚIILOR ETNICE ®

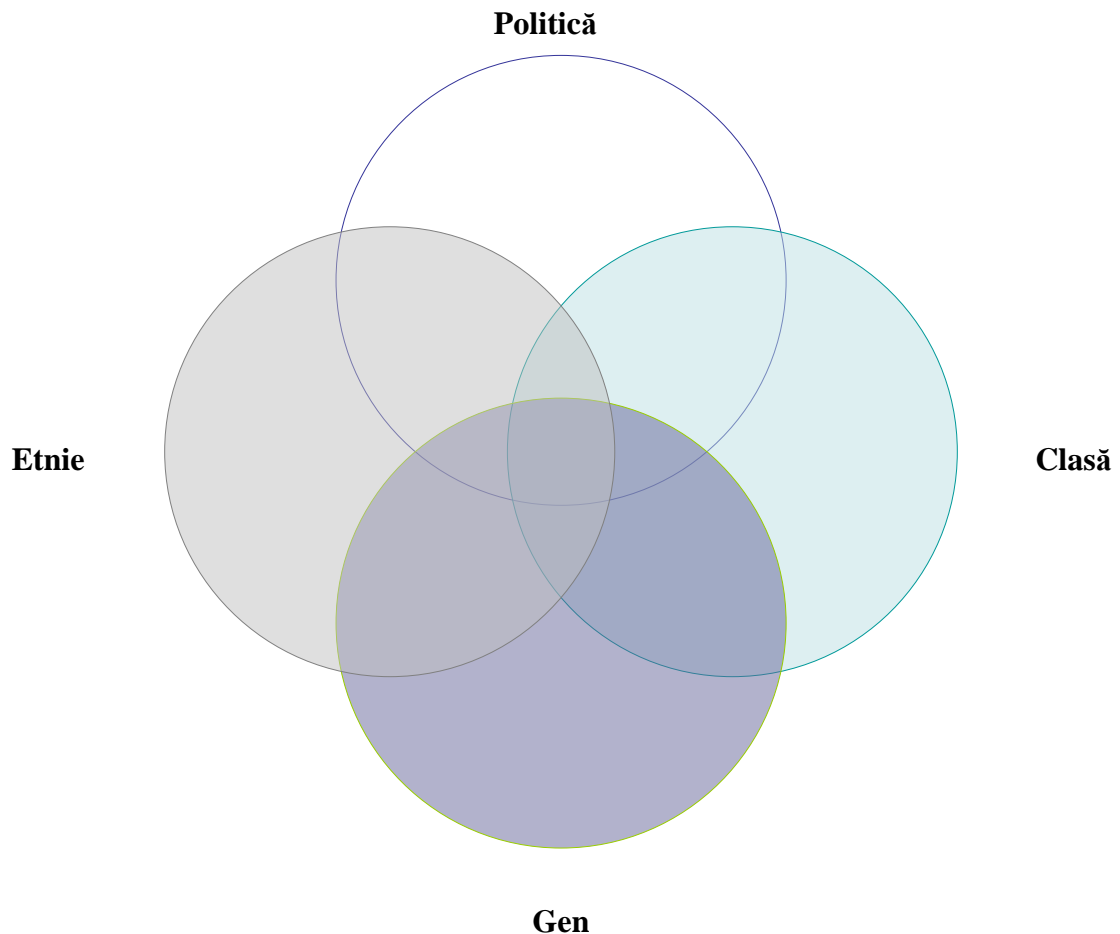
(Parker, 2001 #89). Sub aspect politic, problema majoră, implicată de interpretările primordialiste constă în a considera că anumite comunități politice sunt autentice și pe deplin funcționale numai și numai dacă se bazează pe o singură comunitate etnică. Se consideră că alogenii (cei care nu fac parte din popor în sens etnic) nu pot fi pe deplin și în mod autentic loiali comunității politice din care fac parte (vezi cazul populațiilor imigrante, a minorităților din statele naționale, etc.).

O atare viziune a stat la baza unor genocide comise în ideea creării unei comunități politice omogene, cum ar fi shoahul (exterminarea în masă a evreilor în al doilea război mondial) sau aremenocidul (exterminarea de către turci a mai mult de un milion de armeni în 1915). Dar și în state cu un regim democratic există – mai ales în situație de criză – tentația de a gestiona relațiile interetnice în conformitate cu logici primordialiste. Astfel, în timpul celui de al doilea război mondial, în contextul instaurării stării de război între SUA și Japonia, autoritățile americane au internat în lagăre de concentrare o mare parte a comunității nipone din America (indiferent dacă erau a doua generație de imigranți sau dacă erau proaspăt imigranți), nu pe criteriul colaborării cu statul japonez, ci doar pe criteriul potențialului pericol reprezentat de originea lor.

În contrast cu viziunea primordialistă, situaționalismul consideră etnicitatea ca un repertoriu cultural la dispoziția indivizilor care, în mod contextual, poate marca interacțiunea, dar acesta depinde de dispozițiile afective și de interesele strategice ale indivizilor aflați într-o situație determinată. Deci anumite situații generează un comportament ghidat de normele asumate de apartenența etno-culturală a individului, care (în anumite limite) poate alege să construiască interacțiunea în funcție de alți parametri definitorii ai identității lui.

Modelul identitar situaționalist

Primordialismul antropologic, sau primordialismul înțeles din perspectiva actorului, consideră că pentru actori etnicitatea este o formă de conștientizare a mediului cultural de origine. O socializare primară într-o anumită limbă, religie, un anumit set de practici cotidiene și legături sociale rezultă într-o asumare a acestui mediu cultural și social ca un dat obiectiv, de la sine înțeles, fără alternative, având un statut epistemic similar cu fundamentele biologice ale existenței. Deci în această perspectivă primordialismul se

referă la modul în care actorii au experiența experiența culturii lor ca fiind cadrul dat, natural, primar al existenței individului ca ființă socio-culturală (Geertz 1963). În acest context, Geertz consideră că în majoritatea societăților legăturile sociale ce fundamentează coeziunea societății sunt de natură primordială, legăturile civice se constituie dificil, ca rezultat al unor revoluții catartice și a unor eforturi conștiente și constante de reconstruire ideologică a legăturilor sociale.

2.2.3. Tradițional versus modern

Tradiționaliștii (sau *perenialiștii*) susțin că etnicitatea reprezintă o formă de identitate colectivă persistentă în istorie, temporalitatea etnicității (în sensul unei manifestări istorice susținute) reprezentând unul dintre atributele ei fundamentale. Moderniștii consideră că în perspectiva ultimelor secole asistăm la o schimbare radicală a modalităților de formare și producere a identităților colective, implicând identificări și colectivități calitativ diferite de formele tradiționale de comunitate și identitate etnică.

Probabil cel mai cunoscut dintre tradiționaliști este A. D. Smith cu teoria etnosimbolismului (Smith 1986, Smith 2002), care susține atât o continuitate istorică de durată a grupurilor etnice, și a legătură directă dintre etniile premoderne și națiunile moderne. Conform teoriei lui A.D. Smith etnicitatea reprezintă un proces istoric îndelungat, grupurile etnice fiind considerate „populații umane cu mituri ale originii, cu o istorie și cultură comună, asociate cu un anumit teritoriu și nutrind sentimente de solidaritate”, care se constituie pe baza unui „sentiment al continuității, al memoriei comune [...], adică prin linii de afinitate culturală materializată în mituri, memorii, simboluri și valori păstrate de un segment cultural delimitat al populației” (1986 :32,29). Continuitatea etnicității la Smith înseamnă persistența istorică a grupului etnic, a cărei coeziune de durată este asigurată de complexul de mituri și simboluri etnice (denumit de el *mythomoteur*). Sub acest aspect el consideră etnicitatea ca un proces dialectic a două dimensiuni distincte care se presupun și se reîntăresc reciproc: pe de o parte *memoria mitologică* pe de alta *experiența istorică comună*. Memoria originii comune trebuie înțeleasă ca și credința în descendența comună manifestată prin asumarea aceluiasi sistem de mituri, și pe baza acestei credințe asumarea unui sentiment al apartenenței comune (în sens de rudenie simbolică extinsă). Pe baza acestei credințe a originilor comune și a asumării existenței comunitare, populațiile vor conștientiza diferitele întâmplări și procese istorice ca fiind evenimente (încercări, eșecuri, realizări, tragedii, etc.) ale comunității, reiterând prin aceasta sensul comunitar originar. Transpusă într-un limbaj al psihologiei sociale, teoria etnosimbolismului susține că etnicitatea reprezintă:

- a) situația minimală de grup: un număr de indivizi se consideră și se recunosc reciproc ca având o origine comună (chiar dacă acel ceva este iluzoriu, lipsit de un fundament real în sens istoric cum sunt miturile);
- b) asumarea identității de grup: calitatea de membru al grupului înseamnă atât manifestări de solidaritate față de alți membri, cât și identificarea cu soarta grupului; ceea ce se întâmplă (sau s-a întâmplat, într-o perspectivă istorică) cu grupul, se instituie ca experiență colectivă, fiind asumată ca parte a unei biografii comune.

A. D. Smith consideră că etnicitatea este un proces de grup îndelungat și cu o continuitate istorică multiseculară, înșiși națiunile moderne fiind considerate ca o continuare, ca forme de organizare politice ale acestor identități.

Moderniștii consideră că modernitatea implică o ruptură majoră în care diferitele identități sunt configurate, modernitatea aducând schimbări majore atât în ceea ce privește structurile socio-economice în care aceste identități sunt produse, cât și sub aspectul organizării comunicării sociale.

Astfel, Ernest Gellner (1987) consideră că modul de integrare a societăților industriale diferă radical de societățile agrare. Societățile agrare tradiționale erau insulare și imobile, segmentarea și relativa izolare socio-culturală a comunităților relativ restrânse teritorial fiind regula și nu excepția. În acest context al unei izolării și imobilități a comunităților locale formele de organizare și expresie culturală erau pronunțat regionalizate, oferind imaginea unui pluralism cultural pronunțat. Elitele (politice, militare și religioase) care integrau aceste societăți, dădeau puțin, dar și cereau puțin de la aceste comunități (Grillo 1998), context în care diferite aspecte ale culturii populare (excepând apartenența confesională și practicile religioase) nu prezentau interes. Transmiterea culturală în aceste comunități nu era organizată ca un proces separat și coordonat de o autoritate, ci se producea în contextul interacțiunilor cotidiene ale comunității (*Volktransmitted culture* – cum a denumit Gellner procesul), ceea ce implica o reproducere și reiterare a particularităților și a pluralismelor locale.

Comparativ cu acest model, societățile industriale au dezvoltat un model radical diferit de organizare socială și transmisie culturală. Producția industrială implica resurse de forță de muncă compusă din actori liberi juridic și capabili să se adapteze la dinamica schimbătoare a cererii pieței muncii. Acest ultim aspect presupunea nu numai disponibilitatea de a fi mobil (a se muta acolo unde era cererea pentru forța de muncă), ci și o capacitate radical transformată de adaptabilitate culturală. În acest context, elitele economice și politice devin interesate de profilul cultural al populației, și acest interes nu este unul abstract, ci subordonat programului (cu finalitate economică, și nu numai) de a produce o minimă omogenitate culturală a populației, cu scopul de a avea actori intersanjabili, care nu implică probleme majore de comunicare și adaptare culturală. În acest context se extinde exosocializarea (un proces de socializare care promovează forme de expresie culturală, cunoașteri și valori exterioare comunităților din care cei supuși socializării fac parte) prin învățământul public, obligatoriu (*School transmitted culture* – Gellner). Urmărind să integreze populații culturalmente diferențiate, promovarea în masă a unei culturi publice minimale (alfabetizare de masă, impunerea unor standarde lingvistice, familiarizarea cu noțiunile de bază și viziunea fundamentală a științei moderne occidentale, etc.) devine unul dintre obiectivele majore ale școlii.

Date fiind aceste evoluții, omogenitatea culturală a unor populații relativ extinse teritorial, înțeleasă ca și condiție și formă de manifestare a unei comuniuni etnice este (cel puțin în formele în care ne este dată astăzi) de dată relativ recentă. Mai mult, ea nu este rezultatul unor evoluții spontane a unei nevoi mistice de unificare culturală a populațiilor, ci este rezultatul activității organizatorice desfășurate de elite politice și economice, angajate în mod conștient în reformarea peisajului cultural al statelor. O descriere detaliată a acestui efort instituțional o oferă Eugene Weber în cartea lui (devenită deja o operă clasică) despre procesul de inducere la scală la largă a identității colective și moderne franceze, intitulată *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (1976).

O altă contribuție la teza modernistă o aduce Hobsbawm care, între altele, aduce în discuție ideea de continuitate și tradiționalitate a comunităților etno-naționale (Hobsbawm 1983, Hobsbawm, 1983 #87). El scoate în evidență diferitele modalități prin care elitele *produc* trecutul (în sensul de memorie colectivă ca și formă de reprezentare a trecutului) și ideea de legătură istorică a comunităților etnice cu acest trecut. El consideră că prin ritualuri publice sau alte practici simbolice, a căror dimensiune centrală o reprezintă invocarea trecutului și a continuității comunității, elitele promovează noi norme și valori (urmărind controlul asupra maselor). Ca atare ***trecutul comunitar***, în sens de identitate temporală (strămoși, evenimente ce marchează trecutul, personalitățile majore ale istoriei, etc.) a grupului etno-național, este considerat un construct în jurul căreia se crează o nouă identificare.

Benedict Anderson consideră comunitatea etnică ca o comunitate imaginată. Imaginată nu în sensul de produs (lipsit de orice substrat real) al fanteziei, ci mai degrabă trebuie înțeleasă în sens de apartenență la o comunitate reprezentată. El introduce această dihomotomie între comunități bazate pe contacte și interacțiuni efective personale (față în față) între membri, și comunități în care, datorită numărului mare de membri, indivizii au doar o reprezentare la nivel mental (imaginare) al grupului. Sau cum spune el „... nici membrii celei mai mici națiuni nu îi vor cunoaște niciodată pe cei mai mulți din compatrioții lor, nu-i vor întâlni și nici măcar nu vor auzi de ei, totuși în mintea fiecăruia trăiește imaginea comuniunii lor” (Anderson 2000:11). Noutatea introdusă de modernitate nu constă neapărat în apariția unor asemenea comunități imaginate (căci și în epocile anterioare modernității diferitele macro-comunități în perspectiva cărora se construiau anumite identități colective au fost reprezentate, imaginate într-un anumit fel), ci în ***facilitățile culturale*** (comunicarea de masă, harta, recensământul, muzeul, etc.) pe baza cărora aceste reprezentări se configurează. Invenția tiparului crează posibilitatea unei comunicări de masă standardizată, cu un impact asupra unui volum incredibil de mare de populație. Recensămintele (generalizate tot în modernitate) încep de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea să înregistreze apartenența etnică a populației, ceea ce crează posibilitatea de a imagina grupul etnic în termeni de volum și structură (femei, bărbați, copii, bătrâni, orășeni, săteni, etc.). Harta ca mijloc de reprezentare a spațiului devine o facilitate culturală de masă, oferind posibilitatea reprezentării în spațiu a grupului etnic. Muzeele, și ele apar ca o creație a modernității, sunt considerate de Anderson adevărate „capsule ale timpului”, agregând într-un spațiu restrâns mărturii despre trecut. Ele facilitează imaginarea în timp (ca subiect istoric) a comunității etnice.

2.2.4. Etnicitatea esență sau relație (și graniță)

Esențialismul este o filozofie a științei ce presupune căutarea caracteristicilor esențiale, definitorii ale obiectelor atât din lumea naturală cât și din cea socială. În conformitate cu acest mod de a asuma obiectul cercetat, etnicitatea este văzută de fiind un grup închis către exterior, relativ omogen în interior, format din indivizi care în mod obiectiv și ineluctabil sunt purtători ai unei esențe culturale adânc înrădăcinate și în mod exclusiv definitorie pentru sinele lor social (Parker, 2001 #89, Brubaker, 2002 #14, Grillo, 2003 #90). În această viziune indivizii incluși aceleiași categorii etnice, au, în mod obiectiv, caracteristici inerente și inalienabile chiar dacă acestea nu sunt date întotdeauna

observatorului exterior, sau nu sunt asumate întotdeauna ca atare de către indivizii „purtători” ai acestei esențe.

În opoziție cu această viziune, antropologia, pornind de la analizele lui Leach efectuate în Burma (Leach, 1954 #2), tinde să considere etnicitatea ca o relație, ca un proces social și nu neapărat ca o totalitate integrată a diferențelor culturale. Sau, după cum spune Thomas Hyland Eriksen, a înțelege etnicitatea în sens izolat este la fel de absurd și imposibil ca a aplauda cu o mână, sugerând că etnicitatea înseamnă relevarea și accentuarea în și prin interacțiune a diferențelor culturale (Eriksen, 2002 #91). Cea mai cunoscută teorie relațională aparține lui Frederik Barth, care consideră că este greșită viziunea conform căreia etnicitatea reprezintă o sumă sau o sinteză a diferențelor culturale ce produce subiecți radical diferiți din punct de vedere cultural. Etnicitatea trebuie văzută mai degrabă ca un mod aparte de a organiza repertoriul cultural al grupurilor, care selectează anumite caracteristici culturale și le promovează ca marcatori culturali (granițe). Aceste dimensiuni ale culturii grupurilor devin embleme prin care se identifică și sunt identificați membrii grupului. Ca atare o etnicitate funcționează într-un sistem cultural complex, înăuntrul căreia subiecții diferitelor comunități pot să prezinte (și nu o dată prezintă) similarități culturale majore, dar fiind demarcate de practici culturale cu valoare emblematică (Barth, 1969 #94).

2.2.5. Determinat biologic versus instrumental.

Sociobiologia reprezintă o continuare a programului de analiză inițiat de Darwin despre evoluție și selecție naturală, punând un accent deosebit pe comportamentul strategic al indivizilor menit să asigure supraviețuirea celui mai adaptat. Dimensiunea sociologică a analizei sociobiologice rezultă din încercarea de a explica altruismul și în mod implicit comportamentul colectiv ca strategie de adaptare biologică (Rosenberg 1998). Edward O. Wilson (considerat unul dintre figurile marcante ale acestei orientări) consideră că unitatea de analiză de la care trebuie pornit în analiza problemei evoluției o reprezintă genele și nu organismele individuale. Corpul uman, în viziunea lui Wilson, reprezintă doar un vehicul, un mijloc extrem de elaborat menit să asigure prezervarea și multiplicarea genelor cu cea mai mică perturbare biochimică posibilă (1980:3). Conform acestui raționament, altruismul, preferențialitățile în grup (la urma urmei comportamentul colectiv) pot fi explicate pornind de la modul în care genele, urmărind calea cea mai eficientă de multiplicare, determină comportamentul individului. Ideea este relativ simplă: pentru a asigura un mediu propice multiplicării cât mai neperturbate a genelor, sunt preferați indivizii purtători ai genelor cu caracteristici apropiate. Deci genele, tocmai pentru a asigura succesul reproductiv (minimizarea perturbărilor biochimice, a alterării fondului propriu, ce poate interveni în contextul reproducerii), determină individul să se comporte în mod altruist cu o anumită colectivitate umană, cu care se potrivește din punct de vedere al informației genetice (potrivirea selectivă).

Pornind de la aceste teze ale sociobiologiei s-a formulat o teorie a etnicității denumită Teoria Similarității Genetice (Genetic Similarity Theory), potrivit căreia etnicitatea reprezintă un mecanism cvasi-inconștient al sociabilității, ce poate fi descris în modul următor: cu cât similitudinile dintre fenotipurile⁶ indivizilor sunt mai mari, cu atât

⁶ Trăsăturile exterioare determinate de variațiunile genetice existente înăuntrul unei specii.

SOCIOLOGIA RELAȚIILOR ETNICE ®

ei tind să manifeste atitudini mai pozitive, să fie mai deschiși colaborării și mai concilianți (Rushton 1999), determinând creșterea probabilității schimbului de gene în populația respectivă. Deci această teorie își asumă realitatea obiectivă a unei descendențe biologice comune a celor care fac part dintr-un grup etnic, și promovează ideea că procesele de grup, considerate în dubla ipostază de (a) închidere față de alții (preferințe de a procrea cu parteneri din același grup) și (b) solidaritate pronunțată față de cei din grupul propriu reprezintă o strategie a genelor care astfel își măresc succesul reproductiv. Această perspectivă teoretică mai este denumită și primordialism biologic.

În contrast cu ideea conform căreia etnicitatea este un mecanism al sociabilității neasumat la nivel conștient de actorii sociali, perspectiva instrumentalistă avansează ideea că etnicitatea reprezintă un instrument strategic de care actorii se folosesc în vederea accesului la anumite resurse. În conformitate cu teoriile instrumentaliste, asumarea și manifestarea etnicității sau conformarea la anumite norme de comportament impuse de solidaritatea etnică pot fi analizate și descrise în termeni de balanța costurilor și beneficiilor. Un exemplu ar fi situația părinților minoritari care trebuie să decidă limba în care copiii urmează să frecventeze școala. Ei pot să considere avantajele instrucției în limba majorității („copilul va avea mai multe șanse și oportunități”) dar pot să aibă rețineri datorate costurilor relaționale implicate de o asemenea decizie (rudele, vecinii, prietenii ar putea să dezaprobe și să-și manifeste acest lucru în termeni de distanțare, de răcire a relațiilor). Unul dintre autorii cei mai cunoscuți identificați cu punctul de vedere instrumentalist este Abner Cohen. El consideră etnicitatea ca o asociere informală a cărei coeziune este asigurată de anumite patternuri comportamentale complexe (folosirea unei anumite limbi, participarea la anumite ritualuri religioase și publice, etc.). Obiectivul acestei asocieri este adânc înrădăcinat în organizarea economică și socială a societății și poate consta în menținerea sub controlul grupului a unei nișe ecologice în sistemul diviziunii muncii, accesul la anumite poziții sociale, sau, dimpotrivă, menținerea privilegiilor de acces la anumite statusuri (Cohen, 2004 #95).

2.3. Categoria și clasificarea etnică.

Etonimul (eticheta folosită pentru a denumi un grup etnic) reprezintă o dimensiune esențială a conștientizării, asumării, comunicării și recunoașterii diferenței (Narrol 1964:288). Prin faptul că un anumit număr de indivizi utilizează un etnonim comun grupul etnic devine un obiect al realității sociale. Dar este adevărat și faptul că prin negarea folosirii oficiale (în recensăminte de exemplu) a unui etnonim se contestă existența unui grup ca etnie separată și diferită, politicile reprezentării diferențelor culturale (Urla 1993) implicând o varietate de aspecte ce țin de modul cum sunt gestionate variatele categorii (recunoscute ca desemnând etnii incontestabil separate diferite de alte grupuri sau grupuri considerate doar ca varietăți regionale ale unui grup etnic mai larg) prin care se descrie identitatea și diferența etnică.

Clasificarea etnică reprezintă totalitatea variatelor strategii prin care indivizii își asumă (autodefiniție etnică) respectiv li se atribuie (heterodefiniție etnică) apartenența la o anumită categorie etnică. Și în acest caz, existența unor logici și practici de asumare și de atribuire foarte diferite sau lipsa unei congruențe dintre categoria etnică asumată și cea atribuită de alte persoane sau instituții sunt suficient de frecvente ca mecanismele și logicile clasificării etnice să constituie obiectul unor demersuri analitice separate. Prin analiza acestora putem înțelege contextul în care se pune problema diferenței dintre *numărul real* și numărul înregistrat la recensământ al persoanelor ce aparțin unui anumit grup etnic. Cum este și cazul romilor din România, numărul celor care s-au declarat romi la recensământul din 2002 (autoidentificare) fiind de 535.250 persoane (2,5% din populație), numărul acelorora cărora li se atribuie apartenența de rom a fost evaluat la 1,5-1,8 milioane, adică aproximativ 6,5-7% din totalul populației (Liegeois, 1995 #96).

2.3.1. Sistemul categoriilor etnice

Etonimele folosite pentru a descrie pluralismul cultural al unei societăți implică mai multe aspecte problematice ce impiedică asupra univocității înregistrării statistice.

Polisemia și ambiguitățile utilizării la nivel cotidian a sistemelor de categorii etnice. Un prim aspect ține de multiplele implicații ale pluralismului semantic al categoriilor etnice, însemnând utilizarea în mod alternativ și cu variate sensuri a mai multor denumiri pentru a desemna o comunitate. În contextul acestui pluralism al etnonimelor putem distinge între *exonime* (denumiri date și folosite de alții când se referă la un anumit grup) și *autonime* (denumiri folosite de membrii grupului pentru a se referi la ei înșiși). O primă problemă o reprezintă semnificațiile diferențiate ale categoriilor etnice în calitate de exonime și de autonime. Să luăm exemplul etnonimul *țigan*, care pare funcțional pentru a descrie o anumită populație cu un profil cultural aparte. Dar românii/țiganii folosesc între ei o serie de termeni particulari: gabori, lăutari, rudari, ursari, etc. Aceste categorii, privite din perspectiva populației denumite cu etnonimul general de *țigan*, desemnează diferențe socio-culturale majore. Ca atare, dacă o persoană identificată

de un majoritar ca țigan/rrom va accepta folosirea acestui exonim, în alte interacțiuni va considera legitimă folosirea unei alte denumiri și se va identifica cu un alt autonom decât cel de țigan. Sau dacă o persoană va percepe utilizarea exonimului de țigan într-un sens peiorativ va ezita să-l folosească ca și autonom în situațiile în care se simte liber să facă acest lucru (de exemplu la recensăminte, unde asumarea unui etnonim nu este de fel îngrădită).

Margaret Beisinger descrie situația lăutarilor din România (din Oltenia). Pentru ei, termenul de lăutar are un înțeles dublu de neam/etnie și de categorie ocupațională, ca atare în autoidentificarea lor alternează între etnonimele de rom, țigan, lăutar, dar chiar și român. De exemplu, în relația lor cu românii lăutarii se pot identifica lăutari doar în sensul de categorie ocupațională, dar și de țigan lăutar în sens de apartenență etnică, asumându-și exonimul atribuit. Dar în relația cu țigani/rromi aparținând altor neamuri accentuează apartenența la neamul lăutarilor, și prin aceasta un status superior. Pornind de la asumarea acestei superiorități își derogă apartenența la categoria de țigan și își asuma apartenența la cea de român. Sau, cum declara un subiect : „ [...] Diferențe de rasă dintre noi și Români nu există, și mă refer aici la țigani lăutari [...] dar între Români și ceilalți țigani există” (2001). Această formă a pluralismului semantic, în care sensul și semnificația termenilor este contextuală (lăutar când desemnează neam/etnie când ocupație, țigan este un exonim asumat în relația cu românii, dar un autonom neasumat în relația cu alte neamuri de rromi) poate fi una dintre sursele distorsiunilor la identificarea la recensământ.

Relativitatea taxonomiilor științifice. Desigur, putem spune că dincolo de ambiguitatea unor situații de autoidentificare se pot stabili taxonomii științifice în care în mod obiectiv putem să stabilim locul fiecărei categorii etnice, eliminând astfel aceste ambiguități. Taxonomiile etnice cu pretenții științifice reprezintă: enumerări structurate ale etnonimelor, locul și poziția fiecărei categorii etnice fiind stabilite în mod argumentat în funcție de un principiu prestabilit. Există diferite temeuri de a clasifica populațiile și de a stabili taxonomiile etnice: relațiile genealogice, caracteristicile biologice, caracteristicile cultural-lingvistice, etc. (vezi definițiile obiective ale etnicității!) Taxonomiile științifice clasice consideră că un individ poate aparține numai unei categorii etnice și vede categoriile ca desemnând entități socio-culturale discrete, bine delimitate reciproc, cu relații genealogice de supra- și subordonare clare dintre aceste categorii. Ca atare lăutarii au un loc precis în această ierarhie, ei reprezentând o subcategorie unui neam de rromi, iar cineva, dacă s-a identificat lăutar, poate fi inclus la categoria de rrom/țigan. Aceste practici sunt frecvente și la recensămintele din România. De exemplu, dacă cineva se identifică sas sau șvab este inclus la categoria de german.

Delimitările între categoriile etnice așa cum sunt ele folosite în sistemele de taxonomie populară, comparativ cu taxonomiile științifice sunt fluide, mai puțin univoce, chiar pot părea incoerente din punct de vedere logic. Identificările comunitare nu țin neapărat seama de genealogiile care în sens științific pot fi adevărate, dar se pot dovedi inefective în sens sociologic. Adică un grup care, științific vorbind, este identificat drept o varietate regională, istorică a unui grup etnic mai cuprinzător își poate asuma o identificare total divergentă față de acest grup, cerând ca să fie recunoscut (sau acționând ca un grup etnic aparte). Și aici apare o a doua problemă majoră legată de categoriile etnice: cum putem decide dacă un anumit etnonim poate fi sau nu poate fi subsumat unei

categoriai mai generale? În acest sens se poate invoca exemplul pomacilor, care sunt considerați de o parte din oamenii de știință ca o varietate a etniei bulgare, cu toate că identificarea comunitară și comportamentul politic al majorității membrilor acestei comunități nu este în consonanță cu această viziune.

Pomacii⁷ sunt o populație ce trăiește pe teritoriul Bulgariei, limba lor maternă fiind un dialect slav (practic o vernaculară a limbii bulgare), ca apartenență religioasă sunt musulmani, respectiv și prin alte elemente ale culturii lor relevă conexiuni culturale puternice cu islamul și cu populațiile turce. Bulgarii îi consideră coetnici convertiți fie cu forța, fie din interes la islamism. Această ultimă versiune a renunțării voluntare, din interese materiale la ortodoxie este un scenariu asumat de o parte considerabilă a populației bulgare, și ca atare pomacii au fost și sunt considerați a fi trădători, un fel de paria a bulgarilor. În timpul comunismului, autoritățile bulgare i-au supus unor presiuni nu odată violente (deportări, închisoare și chiar și violență armată soldată cu victime), urmărind readucerea lor completă la identitatea bulgară. Printre altele, numele lor cu rezonanțe turco-islamice au fost (forțat) înlocuite cu nume de rezonanță slavă. Cu toate că după căderea comunismului aceste practici au încetat, pomacii, care arată afinități cu minoritatea turcă din Bulgaria (votând masiv cu partidul acestei minorități), oficial tot sunt considerați un fel de subdiviziune etnică a bulgarilor, eventual considerați o minoritate religioasă și nicidecum o etnie diferită. Nici la recensământ nu se înregistrează categoria etnică de pomac.

În România o problemă similară s-a constatat în legătură cu rutenii/rusini conturându-se în Parlamentul României o dezbatere în legătură cu acceptarea rutenilor ca o etnie separată față de ucrainenii.

*Conform taxonomiilor științifice atât polonezii, ucrainenii, respectiv rușii reprezintă o etnie consacrată aparținând mării familii a **slavilor**. Însă dacă vine vorba de **ruteni** (sau rusini) situația devine mai complicată. Acest grup este slavofon (vorbitor de dialect slav) cu religie greco-catolică. Sub aspect istoric s-au înregistrat situații în care aceștia s-au identificat fie cu **ucrainenii**, fie cu **polonezii** (mai ales intelectualii) dar și cu **rușii**, ca atare atât rușii cât și polonezii dar mai ales ucrainenii consideră rutenii ca fiind o subetnie ucraineană. Dar dacă o parte dintre ruteni se identifică cu ucrainenii, există între ei grupuri ce reclamă o identitate proprie, aparte de orice alt grup etnic. Așa este și situația din România, unde, cu toate că reprezentanții ucrainenilor din țară (dar și reprezentanții statului ucrainean) au protestat vehement împotriva considerării rutenilor ca etnie separată, ca o categorie etnică de același rang și valoare ca cel de ucrainean, rutenii sunt reprezentați în parlament ca o minoritate națională separată.*

*Ca situația să fie și mai complicată, putem menționa cazul **huțulilor**, considerați de unii ca o subdiviziune (o subetnie, o varietate etnografică, regională) a rutenilor, poziție contestată de unii reprezentanți huțuli (inclusiv din România), care promovează ideea de grup etnic aparte.*

⁷ Despre Vezi Poulton (1993:111-115, Jacobs (2001)

Deci se poate întâmpla ca în anumite statistici, făcându-se apel la taxonomiile științifice, anumite subgrupuri să fie integrate în categorii etnice mai cuprinzătoare, fără ca toți indivizii care s-au identificat cu etnonimul respectiv să considere că aparțin grupului etnic mai cuprinzător.

Taxonomiile oficiale și interesul politic. Taxonomiile oficiale sunt categoriile etnice folosite de diferitele instituții ale statului pentru a descrie și gestiona administrativ și politic diferențele culturale existente la nivelul populației unui stat. Problema majoră legată de procesul stabilirii categoriilor oficiale o reprezintă faptul că diferențele autorități în stabilirea taxonomiilor oficiale sunt influențate de un interes subordonat politicilor identitare dominante. Vezi, mai sus, situația pomacilor, care, cu toate că o parte considerabilă pretind că sunt un grup separat, tind să manifeste un comportament politic ce subliniază acest lucru, nu sunt înregistrați ca o categorie separată la recensământ, și nu sunt recunoscuți oficial ca o categorie etnică, naționalitate separată. Tot așa autoritățile iugoslave în anii 1950-1960 nu au recunoscut în sens oficial (nu au înregistrat la recensământ) categoria de *bosniac*, încercând impunerea unor categorii cum ar fi cea de *croat*- sau *sârb-musulman*. Motivația unei asemenea politici a fost similară cu situația pomacilor. Bosniacii reprezintă populații islamizate (convertite la islamism) care au dezvoltat în timp o identitate separată de sârbii sau croații actuali, dar autoritățile comuniste din Iugoslavia au minimalizat această evoluție istorică, încercând să impună un curs al evoluției identitare. Poate cel mai spectaculos exemplu o reprezintă dinamica numărului de categorii etnice/naționalități înregistrate la variatele recensăminte din fosta Uniune Sovietică.

Numărul de naționalități (categorii etnice) înregistrate cu ocazia diferitelor recensăminte din fosta Uniune Sovietică

Anul	Numărul de categorii etnice (naționalități)
1927	172
1937	106
1940	59
1959	126
1970	122
1979	123
1989	128

Surse Hirsch (1997), Simonsen (1999:1074)

Fluctuațiile numărului de categorii etnice (naționalități) înregistrate la diferitele recensăminte scoate în evidență modul cum actul recensământului servea scopuri politice. Prin includerea sau neinclusiunea unei anumite categorii se recunoștea sau se nega dreptul unor populații de a fi recunoscute ca subiect al politicii USSR față de naționalități, deci se oferea sau se nega posibilitatea de a crea instituții culturale, de a beneficia de o anumită sferă de autonomie instituțională culturală și chiar și politică. Într-o primă fază (până pe la începutul anilor treizeci), autoritățile erau generoase recunoscând ca naționalități majoritatea grupurilor care și-au exprimat asemenea doleanțe. Dar confereau acest titlu și unor conglomerate de populații tribale care nu prezentau similitudini culturale și lingvistice, astfel creând naționalități, deci comunități culturale cărora li se confereau anumite drepturi politice, acolo unde nu exista o doleanță

în acest sens, sau o justificare bazată pe caracteristicile culturale ale populațiilor incluse în aceste categorii (Hirsch 1997). Scopul era evident: politica generoasă față de populațiile diversificate cultural a imperiului urmărea aclimatizarea în general a acestor populații, mai restrâns a elitelor, cu noul regim sovietic. Începând cu prima jumătate a anilor treizeci s-a început reducerea numărului de categorii. De această rațiunile erau administrative; se urmărea crearea și consolidarea unor unități politico-teritoriale viabile din punct de vedere economic, fiecare cu o limbă oficială, cu o cultură dominantă și cu o identitate istorică bine conturată. Se urmărea crearea unui imperiu modern compus din unități politice substatale organizate și structurate asemenea statelor naționale din vestul Europei (Hirsch 1997: 277-8).

2.3.2. Practici și logici clasificatorii

Clasificarea etnică reprezintă totalitatea diferitelor strategii prin care indivizii își asumă (autodefiniție etnică) respectiv li se atribuie (heterodefiniție etnică) apartenența la o anumită categorie etnică. Reținem două probleme majore (1) pot exista mai multe logici clasificatorii: exclusivă și aditivă, (2) respectiv pot exista situații de alternare a etnonimelor în funcție de criteriul la care se face referire în situațiile de asumare sau încadrare etnică.

În majoritatea culturilor, cel puțin în regiunea Central Europeană, se promovează logica clasificării etnice *exclusive*, stipulând o asumare a etnonimelor într-o logică bazată pe disjuncție (sau ești *asta*, sau *asta*, sau altceva). În România, unde discursul dominant promovează mai degrabă o logică dihotomică, maghiarii nu și-ar puteam imagina să se considere româno-maghiari, cele două categorii fiind considerate impenetrabile și reciproc exclusive. În schimb modelul *aditiv* de identificare/clasificare se bazează pe conjuncție (și/și) permițând diferite grade de permeabilitate între și alternare a unor categorii, sau practica asumării mai multor categorii etnice în funcție de plasarea în sisteme referențiale diferite - *polytaxis* (Elwert, 1997 #97). De exemplu, în SUA cineva se poate identifica într-un model aditiv, o persoană putând fi italiano-polono-american.

Prin alternativitate înțelegem faptul că o persoană poate folosi mai multe etnonime. Aici nu este vorba de situația analizată la problema pluralismului (folosirea de etnonime sinonime, sau subordonate în sens logic) etnonimelor, ci de alternanța sau folosirea concomitentă a unor etnonime considerate (cel puțin din exterior) ca fiind reciproc exclusive. În ideologia identitară dominantă, identitatea este reprezentată ca o legătură profundă și stabil înrădăcinată între sinele socio-cultural al unei persoane și o cultură considerată bine delimitată și relativ închisă față de alte culturi. Pornind de la acest mod de interpretare a etnicității, alăturarea sau alternarea etnonimelor (exceptând situațiile anterior invocate de pluralism semantic) este dificil de conceput, în multe cazuri fiind chiar considerată o anomalie. Cu toată această dominanță a ideii de consistență a asumării atribuirii etnonimului începând cu a doua jumătate a secolului douăzeci (pornind de la cartea lui Edmund Leach publicată în 1954), alternările aparent ireconciliabile ale

István Horváth

SOCIOLOGIA RELAȚIILOR ETNICE ®

unor etnonime (situaționalitatea aparent non-logică a identității etnice) devine o situație acceptată și analizată în cadrul științelor socio-umane.

Alternarea între etnonime poate ține de natura particulară și contextualizată a construcției identitare, dar și de criteriul în funcție de care o persoană se decide asupra unei anumite apartenențe etnice, existând mai multe fundamente ale asumării și atribuirii apartenenței etnice.

Matricea clasificării etnice

Criteriu	Descriere	Exemple	
		Asumare – autoidentificare	Încadrare – heteroidentificare
Origine	Descendența biologică asumată sau atribuită pe baza originii asumate/atribuite a părinților.	<i>Considerând apartenența etnică a părinților [a unui părinte] mă consider...</i>	<i>Considerând apartenența etnică a părinților [a unui părinte] el poate fi considerat...</i>
Competență culturală	Apartenență etnică asumată/atribuită pe baza existenței/lipsei unor capacități culturale.	<i>Eu după părinți sunt maghiar, dar nu mai vorbesc ungurește deloc, deci mă declar român.</i>	<i>Vorbea perfect românește, cred că este român.</i>
Practici culturale simbolice / atașament simbolic	Atribuirea unor gesturi, practici, dimensiuni simbolice despre care se presupune că ar desemna apartenența etnică a individului.	<i>Am fost botezat într-o biserică ungurească, și acolo umblu și acum, am făcut școala în maghiară, și și acum vorbesc cel mai bine ungurește, deci sunt maghiar.</i>	<i>În fiecare an apare de 15 Martie de serbări și cântă acolo imnul ungarilor. Mai mult ca sigur că este maghiar.</i>
Încadrare formală	Încadrarea/asumarea apartenenței etnice se decide pe baza unor criterii formale.	<i>Sunt cetățean român, deci de etnie română. Doar în România toți suntem români.</i>	<i>Părinți mei proveneau din Transilvania ce aparține azi României. Probabil erau români</i>
Vizibilitate fenotipică / fizică sau culturală	Încadrarea etnică pe baza unor stereotipii referitoare la aparențele fizice sau la anumite elemente ale practicilor culturale (ex. cod vestimentar, dietă impusă cultural)	<i>Am o figură aparte, poate că sunt ...</i>	<i>Avea o mustață mare, se purta țanțoș, o fi fost maghiar sau ce?</i>
Vizibilitate socială	O situație socială este atribuită, considerată tipică anumitor categorii etnice.	<i>Suntem săraci ca niște țigani.</i>	<i>Nu mă interesează cine, ce i-au fost părinții. Trăiește în țigănime, umblă cu țiganii, deci este țigan.</i>